

Mehmet HAJRIZI

GRUAJA PËR SHTETIN DHE SHTETI PËR GRUAN NË KOSOVË

Bota demokratike bashkëkohore vazhdon të vuajë nga plaga ende e pashëruar e diskriminimit të gjysmës së popullsisë - gruas, e cila pamundësohet ta ushtrojë rolin e saj të plotë në shoqëri. Që nga djepi i saj në Athinën e lashtë dhe deri në ditët e sotme, demokracia nuk ka arritur ta çrrënjosë këtë shëmti të njerëzimit. Uilliam Uilberforsi legjendar i parlamentarizmit britanik, një jetë të tërë kishte luftuar kundër skllavërisë, e cila u zhduk vetëm tri ditë para se ai të ndahej nga jeta,¹ por nuk pati një Uilberfors të së kaluarës as të sotmes që ta varroste një formë moderne të skllavërisë së nënës dhe bijës së shoqërisë njerëzore. Në përcaktimin e pozitës së gruas në shoqërinë shqiptare kanë ndikuar shumë faktorë. Duke qenë e pushtuar gjatë, në botën shqiptare janë gërshetuar dhe kanë ndikuar kultura të popujve dhe regjimeve pushtuese, duke lënë aty gjurmë të thella.

Gruaja shqiptare ka përjetuar robëri të dyfishtë; nga pushtuesi dhe brenda vetë familjes së saj. Prandaj, qëndresa e saj është mbajtur e gjallë në dy fronte. Mentaliteti dhe kultura patriarkale mbi të gjitha e kanë vënë në pranga gruan shqiptare ndër shekuj, duke ia mohuar të drejtën për barazinë me burrin dhe duke ia kufizuar rolin që mund të kishte në shoqëri. Kjo praktikë është normëzuar në të drejtën zakonore shqiptare, me Kanunin e Lekë Dukagjinit të shekullit XV, i cili paradoksalisht si anakroni gjen zbatim aty-këtu edhe në kohën tonë. Lëvizjet feministe në Europë nga mesi i shekullit nëntëmbëdhjetë, me kolegje dhe shkolla për vajzat ndikoi edhe në Shqipëri gjatë kohës së Rilindjes Kombëtare për emancipimin e gruas shqiptare. Pas hapjes së

¹ Eric Metaxas, Një jetë me integritet, Uilliam Uilberfors dhe fushata heroike për t'i dhënë fund skllavërisë, Tiranë 2010.

shkollës së parë shqipe në Korçë më 1887, Parashqevi dhe Sevasti Qiriazi hapën edhe shkollën e parë për vajza më 1891. Naim Frashëri, Sevastias i ishte drejtuar me këto fjalë: “Motër, punë më të mirë dhe më të vyer nuk mund të bësh për Shqipërinë, se sa vendimi që keni marr për emancipimin e grave”.²

Këto përparime patën ndikim edhe në Kosovë, ku shkolla e parë shqipe, e zyrtarizuar nga Austro-Hungaria më 1905, me mësuesin Dom Mikel Tarabulluzin, funksiononte në Kishën Shën Gjergji në Stubëll të Epërme të Vitisë. Ndërkaq një shkollë për vajzat u hap vetëm pas Luftës së Dytë Botërore në Kosovë. “Në vitin shkollor 1949/1950 në Prizren u hap Gjimnazi shqiptar për femra. Në vitin shkollor 1951/1952 ky gjimnaz kishte tri paralele me 76 nxënëse. Drejtoreshë e parë e këtij gjimnazi ishte Drande Tupeci”.³ Pjesëmarrja e gruas shqiptare të Kosovës në Luftën Nacionalçlirimtare, hapi mundësi për fuqizimin dhe faktorizimin e saj në shoqëri. “Në tërësinë e saj, pas Luftës së Dytë Botërore emancipimi i gruas mori përmasa në të gjitha dimensionet e jetës shoqërore, si në punësim, edukim dhe të drejta të barabarta”.⁴ Në aksionin e pas Luftës së Dytë Botërore për heqjen e çarçafit, peçes e ferexhesë, gratë shqiptare në fillim hezitonin, por nxitje këtij procesi i dha bashkësia fetare që e aprovoi largimin e tyre.⁵ Hapja e Universitetit të Prishtinës mundësoi përsheptimin e procesit emancipues të gruas në Kosovë, por edhe në viset tjera shqiptare në Jugosllavi.

Gruaja në Lëvizjen Kombëtare Shqiptare dhe në luftë

Kam lexuar diku herët që Sami Frashëri të ketë thënë se gratë shqiptare nuk janë më pak trime se burrat, por janë më të ndershme se ata. Tradita luftarake e gruas shqiptare fillon që nga shoqëria ilire, vazhdon në Epokën e Gjergj Kastriotit e Rilindjen Kombëtare, në

² <https://www.radiokosovaelire.com/elife-luzha-grate-shkrimtare/>

³ Drita Bakija-Gunga, Gratë e Kosovës në periudhën e ndërtimit socialist (1945-1978), cituar sipas Mrika Limani-Myrtaj, Fatmir Arifi, “Vëzhgime të përgjithshme mbi procesin emancipues të grave shqiptare në shekullin XX”, *Kosova/47*, Instituti i Historisë “Ali Hadri”, Prishtinë 2022, 128.

⁴ Mrika Limani-Myrtaj, Fatmir Arifi, “Vëzhgime të përgjithshme mbi procesin emancipues të grave shqiptare në shekullin XX”..., 120.

⁵ Po aty, 129.

Pavarësinë e Shqipërisë e në Luftën Nacionalçlirimtare, në Lëvizjen Kombëtare Shqiptare të gjysmës së kombit nën pushtimin serb e jugosllav dhe deri në luftën e Ushtrisë Çlirimtare të Kosovës.

Në Luftën Nacionalçlirimtare në Shqipëri, përkundër mentalitetit patriarkal, vajzat dhe gratë shqiptare i kontribuan fuqishëm çlirimit të vendit. Ato krijuan madje edhe organizatën e tyre “Bashkimi i Gruas Antifashiste Shqiptare”. Te gazeta *Telegraf* e datës 5 nëntor 2018, prof. asoc. dr. Bernard Zotaj në shkrimin *Gruaja shqiptare në luftën partizane*, thotë: “...roli i gruas shqiptare u shqua më shumë gjatë Luftës së Dytë Botërore, kur Shqipëria ishte e pushtuar nga nazifashistët. Mbi 6 000 gra dhe vajza dolën në këtë luftë e dhanë kontributin e tyre për çlirimin e vendit. Ato thyen mjaft koncepte dhe u radhitën përkrah burrave në këtë epope, duke dhënë jetën për çlirimin e vendit. Ato flakën tej zakonet dhe thyen tabutë e kohës, duke u bërë shembull frymëzimi në Luftën Nacionalçlirimtare”.⁶

Nga trevat shqiptare të këndej kufirit, le të përmendim vetëm disa përfaqësuese të denja të gruas shqiptare në Lëvizjen Kombëtare Shqiptare në historinë e re të Kosovës, si Shotë Galicën e çetave të Arbërisë së Vogël, Ganimete Tërbeshin e Ibe Palikuqin në Luftën Nacionalçlirimtare, Marie Shllakun e organizimit nacionaldemokratik fill pas Luftës së Dytë Botërore, Hyrie Hanën e Komitetit Revolucionar për Bashkimin e Kosovës me Shqipërinë, veprimtaren e Lëvizjes Revolucionare për Bashkimin e Shqiptarëve, Nefise Qerimin, e cila në aksionin e vendosjes së flamujve kombëtarë në Kosovë më 1964, kërkoi që varri i heroit Shaban Shala, mbytur në torturë në burgun udbesk, të mbulohej me flamurin e qëndisur nga dora e saj, pastaj Xhevë Lladrovcin e Grupit Revolucionar të Kosovës (GRK-OMLK), e cila në luftën e UÇK-së ra në fushën e nderit bashkë me të shoqin, Fehmi Lladrovcin etj. Akademik Rexhep Qosja ka shkruar: “Nuk ka dyshim se gruaja shqiptare ka marrë pjesë në Lëvizjen Kombëtare për Çlirim prej fillimeve të saj në të gjitha këto mënyra e me të gjitha këto mjete. Ajo ka marrë pjesë në Lëvizjen Kombëtare për Çlirim me propagandë, me shkrime letrare, para së gjithash me poezi atdhetare, me këngë mobilizuese, me veprimtari në grupe e në organizata ilegale dhe, më në fund, në luftë të armatosur. Njësoj si meshkujt edhe ajo i pëson të gjitha pasojat e pjesëmarrjes në Lëvizjen

⁶ <https://telegraf.al/dossier/gruaja-shqiptare-ne-luften-partizane/>

Kombëtare për Çlirim.

Ajo është e pushkatuar siç ishte e pushkatuar Marie Shllaku; ajo është e vrarë në demonstratë siç ishin të vrara Ylfete Humolli, Shukrije Obërtinca e shumë të tjera; ajo bie dëshmore në luftë si vajzat dhe gratë e lavdishme të familjes së Adem Jasharit, si Xhevë Lladrovci, Fatime Bazaj, Ganimete Gjylani, Luljeta Shala, Hyrë Emini, Fatime Hetemi, Yllka Domi, Melihate Rama Emsale Frangu, Hanumshahe Mujota, Mykadeze Lika, Jehona Raka, Lumnije Raka, Zylfie Gashi, Luljeta Shala, Hadie Spahiu, Hida Hoti e shumë të tjera”.⁷ Në Kosovë dhe viset tjera shqiptare nën Jugosllavi gratë dhe vajzat kanë marrë pjesë aktive në Lëvizjen Kombëtare Shqiptare, duke ushtruar në raste edhe pozita drejtuese në bazë apo në qendër të organizatave klandestine. Rol të veçantë kanë pasur edhe në organizimin e jetës kulturore, nëpërmjet së cilës edukonin të rinjtë me ndjenja atdhetare, emanciponin vetveten, por edhe shoqërizoheshin duke përfunduar në organizim të mirëfilltë të rezistencës kundër pushtuesit. Figura e gruas veprimtare dhe luftëtare çmohet me meritë akoma më shumë se e burrave në Kosovë. Kur nëna që lind dhe rrit e edukon fëmijë, duke qenë burim jete, që mban familje, që i kontribuon atdheut të vet me kulturën, me dijet e përkushtimin, me veprimtarinë e burgun, del me armën në krah në mbrojtje të tij, përbën aktin madhështor të kompletimit të saj moral, intelektual e atdhetar, me frymën e sakrificës supreme e vetëmohimit sublim.

Përveç kontributit të madh që dha gruaja shqiptare brenda vendit për rezistencën kundër regjimit pushtues, ajo u shqua gjithashtu me veprimtarinë e pareshtur në mërgim, gjithandej kontinenteve të botës, me organizim klandestin çlirimtar, me demonstrata e protesta, me manifestime frymëzuese dhe mobilizuese kulturore, me arsimimin shqip, me shoqata dhe mbledhjen e ndihmave materiale për lëvizjen çlirimtare e luftën etj. Madje me Lëvizjen Kombëtare Shqiptare në mërgim ishin solidarizuar burra dhe gra të huaja, si Kathrin Asal në Zvicër etj. Dr. Apostol Kotani shkruan: “Me gjithë pengesat konceptuale e zakonore gjatë gjithë historisë shekullore të luftërave për liri e pavarësi, gruaja shqiptare ka luajtur rol të rëndësishëm, si në

⁷ *Veprimtaria e Gruas në Lëvizjen Kombëtare për Çlirim* (Punime nga Konferenca shkencore e mbajtur më 2 dhe 3 prill 2010). Instituti Albanologjik Prishtinë & Shoqata e të Burgosurve Politikë e Kosovës, Prishtinë 2010, 35-36.

prapavija ashtu edhe në vijën e parë të luftës”.⁸ Në demonstratat e vitit 1968 për Kosovën republikë vajzat dhe gratë shqiptare ishin aktive, sikur edhe djemtë e burrat. Ato kanë kontribuar gjerësisht edhe në institucionet autonome të Kosovës, sidomos pas reformës kushtetuese të vitit 1974. Më 1981, në kryengritjen e madhe shqiptare për shtetësinë e Kosovës, gruaja shqiptare tashmë më shumë e emancipuar dhe me shumë veprimtare në radhët e saj, pati rol të veçantë dhe shumë të rëndësishëm.

Në thirrjen e organizatës çlirimtare Grupi Revolucionar i Kosovës, e riemërtuar më vonë Organizata Marksiste-Leniniste e Kosovës (GRK-OMLK) drejtuar popullit të Kosovës në kryengritje, nëpërmjet të organit të saj klandestin “Liria” e mirënjohur, nr. 4-5, gusht 1981, me titull “Përpara drejt fitores”, për gruan shkruante: “Gra dhe vajza heroike të Kosovës, asnjëherë në historinë e Kosovës nuk është parë një pjesëmarrje aktive kaq e gjerë e gruas shqiptare në lëvizjet popullore si kjo në ngjarjet e fundit historike të popullit tonë të robëruar. Vazhdoni, gra e vajza trimëresha, të luftoni krah për krah me vëllezërit tuaj, në çdo betejë për të drejtat tuaja, të drejtat e popullit, pse vetëm kështu mund të dilni nga robëria e dyfishtë që po jua zë frymën! Ju përbëni gjysmën e popullit dhe forca juaj është e madhe dhe e tmerrshme për armikun. Organizoni këtë forcë të radhëve tuaja dhe shpërtheni zjarrin e urrejtjes e të zemërimit! I gjithë populli shqiptar në Jugosllavi shtypet e shfrytëzohet, por akoma më shumë gruaja shqiptare, e cila nuk ka pothuajse asnjë të drejtë në jetën shoqërore, politike e ekonomike.

Sistemi revizionist dhe zakonet e egra prapanike, që ruhen nga ai të gjalla, kanë bërë që gratë të lidhen në pranga vetëm në rritjen e fëmijëve dhe të mbyllura në burgun shtëpiak, në një errësirë e prapambeturi mesjetare. Pa luftë e përpjekje nuk mund të dilet nga gjendja e rëndë në të cilën ndodhet sot gruaja shqiptare në Kosovë dhe në viset e tjera të banuara me shqiptarë”.⁹ Ndërkaq në Programin e kësaj organizate, me titull “Në rrugë drejt lirisë” thuhet: “Në gjendje veçanërisht të vështirë është gruaja shqiptare në Kosovë, Maqedoni e Mal të Zi. Pozita e saj në shoqëri e familje është pozitive e një skllaveje të vërtetë. Liria dhe barazia e vërtetë e gruas shqiptare në Kosovë dhe krahinat tjera shqiptare në Jugosllavi, janë të lidhura ngushtë me

⁸ <https://www.mekulipress.com/roli-i-gruas-shqiptare-per-pavaresi/>

⁹ Mehmet Hajrizi, “Përpara drejt fitores”, *Liria* nr. 4-5, gusht 1981, Prishtinë.

çlirimin nacional dhe shoqëror të popullit tonë në këto krahina.

Pa lirinë e vërtetë të popullit tonë të robëruar në Kosovë, Maqedoni e Mal të Zi nuk mund të fitojë as gruaja lirinë dhe barazinë e vërtetë dhe pa pjesëmarrjen aktive të gruas në luftën çlirimtare, nuk mund të fitohet liria”.¹⁰ Një shtresë të tërë të shoqërisë së Kosovës e përbëjnë nënat e dëshmorëve që me shamitë e bardha sfiduan zinë dhe gratë penelopa shqiptare që i pritën me besnikëri të fejuarit dhe burrat e dënuar me shumë vite burgimi. Vajzat dhe gratë e Kosovës hynë në luftën çlirimtare në kapërcyell të shekullit të kaluar, hynë dhe luftuan, duke rënë dëshmore të lirisë, por edhe më shumë gra u keqtrajtuat, vuajtën e i qanë me lotët çurg fëmijët e vrarë, u dëbuan dhunshëm nga shtëpitë e tyre dhe sikur edhe burrat, humbën plëng e shtëpi. Por akte të rënda çnjerëzore e kriminale shumë gra e vajza të pambrojtura (rreth 20 000) përjetuan krimin më të rëndë në kuptimin e moralit shqiptar, dhunën seksuale që ushtruan mbi to barbarët me epshe shtaze nga radhët e forcave ushtarake, policore e paramilitare serbe.

Kjo luftë e ndyrë kundër gruas, familjes e dinjitetit kombëtar e njerëzor, kjo armë e formë lufte e ushtrisë, e bën atë të destinuar për humbje të luftës. Ky përfundim është dëshmuar që nga lashtësia e largët. Le të urojmë që kombi serb të mos mbyll sytë përpara këtij turpi, por ta pranojë dhe të përpiqet ta heqë njollën, sado kohë që të kërkojë dhe sado masa drejtësie të duhen. Nga kumtesat e grave në Konferencën shkencore për gruan, të mbajtur më 2 dhe 3 prill 2010 në Prishtinë, sjell fragmente vetëm nga tri prej tyre: Myrvete Dreshaj-Baliu: “Në dokumentet e kohës është vështirë të gjesh një grup ilegal në të cilin në një mënyrë apo një tjetër nuk gjendet një femër, roli i së cilës del madje edhe në plan të parë”;¹¹ Shukrie Gashi: “...uroj që gratë shqiptare, veprimtare të Lëvizjes Kombëtare të të gjitha kohëve, me gjithë dallimet në pikëpamje politike, të komunikojnë më shumë dhe të veprojnë pa hamendje dhe me ngulm në realizimin e të drejtave të tyre të barabarta për të qenë të përzgjedhura në nivelet e vendimmarrjes dhe që meritat e tyre të fitojnë pranim publik dhe atyre t’u njihet pronësia kombëtare në krijimin e shtetit të Kosovës”;¹²

¹⁰ Mehmet Hajrizi, Gani Sylaj, *Nga Grupi revolucionar te Fronti i Republikës*, Instituti i Historisë “Ali Hadri”-Prishtinë dhe Shoqata e të Burgosurve Politikë e Kosovës, Prishtinë 2014, 31.

¹¹ *Veprimtaria e Gruas në Lëvizjen Kombëtare për Çlirim...*, 81.

¹² Po aty, 148.

Fexhrije Bilalli - Shala: “Nëse kemi qenë njëra ndër shtyllat e kombit, tashmë mund të them se jemi vetë themeli i këtij shteti”.¹³

Instrumente ndërkombëtare dhe legjislacioni i Kosovës për gruan

Agjencia për Barazi Gjinore (ABGJ) - Zyra e Kryeministrit të Republikës së Kosovës, në Programin e Kosovës për Barazi Gjinore 2020-2024 (qershor 2020) ka bërë një listë me instrumentet ndërkombëtare dhe legjislacionin e Kosovës që promovojnë dhe mbrojnë të drejtat e grave dhe fuqizimin e tyre, si: Deklarata Universale për të Drejtat e Njeriut, Konventa për të Drejtat Politike të Grave, Konventa Ndërkombëtare për të Drejtat Ekonomike, Shoqërore dhe Kulturore, Konventa për Eliminimin e të gjitha formave të Diskriminimit ndaj Grave (CEDAW), Konventa e Kombeve të Bashkuara për të Drejtat e Fëmijëve, Deklarata e Pekinit dhe Platforma e Veprimit të vitit 1995, Konventa e Këshillit të Evropës për Parandalimin dhe Luftën Kundër Dhunës ndaj Grave dhe Dhunës në Familje-Konventa e Stambollit, 2011, Rezoluta 1325 dhe 1820 të Këshillit të Sigurimit të Kombeve të Bashkuara mbi Gratë, Paqen dhe Sigurinë, Konventa Evropiane për të Drejtat e Njeriut, Agjenda e Synimeve për Zhvillim të Qëndrueshëm e Kombeve të Bashkuara 2030 dhe Deklarata e KB për Eliminimin e Dhunës ndaj Grave.

Nga legjislacioni, politikat, programet, strategjitë etj., të Kosovës lista vazhdon me Kushtetutën e Republikës së Kosovës, nenet 7, 21 dhe 22, Ligjin për Barazi Gjinore nr. 05/L-020, Ligjin për Mbrojtje nga Dhuna në familje nr. 03/L-182, Ligjin për Trashëgimi nr. 2004/26, Ligjin e Familjes nr. 2004/32, Ligjin për Mbrojtje nga Diskriminimi 05/L-021, Ligjin për Pronat dhe të Drejtat Pronësore nr. 03/L-154, Ligjin e Punës nr. 03/L-212, Kornizën zhvillimore vendore dhe veprimet për promovimin e Barazisë Gjinore dhe fuqizimin e Grave: Programin e Kosovës për Barazi Gjinore, Strategjinë Kombëtare për Zhvillim, Programin e Reformave Ekonomike, Strategjinë për Rregullim më të Mirë, Strategjinë Nacionale dhe Planin e Veprimit për Mbrojtje nga Dhuna në Familje, Programin Kombëtar për Zbatimin e Marrëveshjes së Stabilizim-Asocimit, Strategjinë dhe Planin e Veprimit për të Drejtat Pronësore, Kornizën

¹³ Po aty, 312.

Afatmesme të Shpenzimeve dhe Qarkoren Vjetore Buxhetore.¹⁴ Nga shumë instrumente ndërkombëtare, dokumente, konventa etj., të institucioneve e agjencive të specializuara, do referuar këtu të paktën dy prej tyre, miratuar nga OKB, Deklaratën Universale për të Drejtat e Njeriut dhe Konventën për Eliminimin e të Gjitha Formave të Diskriminimit Ndaj Grave. Më 10 dhjetor të vitit 1948, Asambleja e Përgjithshme e Kombeve të Bashkuara nxori dhe shpalli Deklaratën Universale për të Drejtat e Njeriut, në të cilën thuhet: “Të gjithë njerëzit lindin të lirë dhe të barabartë në pikëpamje të dinjitetit dhe të të drejtave... Askush nuk duhet t’i nënshtrohet torturës, a trajtimeve ose dënimeve të tjera mizore, çnjerëzore ose poshtëruese”.¹⁵

Në Konventën për Eliminimin e të Gjitha Formave të Diskriminimit Ndaj Grave, të datës 18 dhjetor 1979, e cila ka hyrë në fuqi më 3 shtator 1981, në nenin 3 thuhet: “Shtetet palë do të marrin të gjitha masat e përshtatshme në të gjitha fushat, sidomos në ato politike, shoqërore, ekonomike dhe kulturore, duke përfshirë edhe legjislacionin, për të siguruar zhvillimin e plotë dhe përparimin e grave me qëllim që t’u garantojnë atyre ushtrimin dhe gëzimin e të drejtave e të lirive themelore të njeriut mbi bazën e barazisë me burrat”.¹⁶

Në nenin 5 vazhdon: “Shtetet palë marrin të gjitha masat e përshtatshme: (a) Për të ndryshuar karakteristikat dhe modelet sociale e kulturore të sjelljes së burrit dhe të gruas, në mënyrë që të arrijnë të zhdukin paragjykimet dhe praktikat zakonore, dhe të gjitha praktikat e tjera që mbështeten në idenë e inferioritetit ose të superioritetit të njërit apo të tjetrit seks, ose në rolet stereotipe të burrit dhe të gruas; (b) Për të siguruar që edukimi i familjes të përfshijë të kuptuarit e duhur të maternitetit si një funksion social dhe të njohjes së përgjegjësisë së përbashkët të burrit dhe të gruas në edukimin dhe zhvillimin e fëmijëve të tyre duke bërë të qartë se interesi i fëmijëve është kusht kryesor në të gjitha rastet”.¹⁷ Në Kosovë parimi i barazisë gjinore mbrohet me kushtetutë dhe me ligje.

¹⁴ <https://abgj.rksgov.net/assets/cms/uploads/files/Programi%20i%20Kosov%C3%ABs%20p%C3%ABr%20Barazi%20Gjinore%202020-2024%20-%20SHQIP%20-%20FINAL.pdf>

¹⁵ <https://unmik.unmissions.org/sites/default/files/regulations/03albanian/Ahri/AUniv%20ersalDeclarationHumanRightsfinal.pdf>

¹⁶ <https://abgj.rks-gov.net/assets/cms/uploads/files/Legjislacioni/Konvent%20CEDAW.pdf>

¹⁷ Po aty.

Në Kushtetutën e Republikës së Kosovës shkruan: “Republika e Kosovës siguron barazinë gjinore si vlerë themelore për zhvillimin demokratik të shoqërisë, mundësi të barabarta për pjesëmarrje të grave dhe meshkujve në jetën politike, ekonomike, sociale, kulturore dhe në fushat të tjera të jetës shoqërore”.¹⁸ Aty sigurohet përbërja e Kuvendit të Kosovës, gjyqësorit, shërbimit civil etj. mbi bazën e parimeve ndërkombëtare të barazisë gjinore. Ligji për Barazi Gjinore nr. 05/L - 020 i vitit 2015, i cili është në përputhje me Konventën për Eliminimin e të Gjitha Formave të Diskriminimit Ndaj Grave, (Neni 4 Ndalimi i diskriminimit gjinor) sanksionon: “Ndalohej diskriminimi i drejtpërdrejtë apo i tërthortë gjinor, duke përfshirë trajtimin më pak të favorshëm të grave për shkak të shtatzënisë dhe amësisë, gjendjes martesore, kombësisë, racës, aftësisë së kufizuar, orientimit seksual, statusit social, besimit fetar dhe besimit, moshës, ose ndonjë bazë tjetër të përcaktuar me ligj apo marrëveshje dhe instrumente ndërkombëtare në fuqi”.¹⁹ Dhe më poshtë (Neni 6.8 Masat e veçanta): “Përfaqësimi i barabartë gjinor në të gjitha organet legislative, ekzekutive dhe gjyqësore dhe institucionet e tjera publike, arrihet kur sigurohet përfaqësim minimal prej pesëdhjetë për qind (50%) për secilën gjini, përfshirë edhe organet e tyre drejtuese dhe vendimmarrëse”.²⁰ Ligji përcakton themelimin e mekanizmave institucionalë për barazi gjinore, si Agjencinë për Barazi Gjinore, në kuadër të Zyrës së Kryeministrit, e cila koordinon dhe mbikëqyrë zbatimin e Programit për Barazi Gjinore, zyrtarët përkatës për barazi gjinore në ministri dhe komuna si dhe rolin e Avokatit të Popullit për këtë fushë. Ligji përcakton gjithashtu kuotën e përfaqësimit të gruas, mbron barazinë gjinore në marrëdhëniet e punës, në arsim etj. dhe definon masat ndëshkuese ndaj veprimeve kundër tij.

Pozita aktuale e gruas në Kosovë

Që nga varrosja për së gjalli të grave rreth pesëmbëdhjetë shekuj më parë e deri sot, ato nuk i kanë arritur të drejtat e plota dhe legjitime të tyre. Gjendja dhe pozita e gruas në shoqëri dhe familje ka ndryshuar shumë që nga atëherë, por megjithatë ajo vazhdon të keqtrajtohet e

¹⁸ Kushtetuta e Republikës së Kosovës, Neni 7.2, 3.

¹⁹ <https://gzk.rks-gov.net/ActDetail.aspx?ActID=10923>

²⁰ Po aty.

margjinalizohet, të dhunohet e përdhunohet, të trafikohet e diskriminohet, të shitet e të vritet, duke mbajtur të gjallë një formë të shëmtuar të skllavërisë edhe në shekullin XXI. Gruaja shqiptare në Kosovë vazhdon të jetë e diskriminuar në shoqëri dhe në familje, në tregun e punës, në përfaqësim dhe pozita të larta vendimmarrëse etj.

Ndonëse mbrohet me kushtetutë e instrumente ndërkombëtare dhe legjislacion, sado kudo në harmoni me *Acquis communautaire*, zbatimi praktik i tyre lë shumë për të dëshiruar. Kultura e patriarkalizmi tradicional, nuk mund të ndryshohen shpejt pa masa adekuate dhe efikase, gjyqësore dhe ndërgjegjësuëse, në radhë të parë për burrat. Në Raportin Vjetor të Departamentit Amerikan të Shtetit, për vitin 2022, publikuar më 20 mars 2023, ndër problemet më shqetësuese në Kosovë evidentohet dhuna në bazë gjinore, me ç'rast tërhiqet vërejtja edhe për politikën ndëshkuese. Aktualisht në Kosovë sipas statistikave dhe raporteve policore ka dhunë sistematike dhe në rritje ndaj gruas. Dihet vetëm rastet që denoncohen, por më shumë janë gratë që nuk kanë mundësinë as guximin ta bëjnë këtë, prandaj shifrat nuk janë reale. Megjithatë, çdo ditë mesatarisht në Kosovën e vogël denoncohen katër raste të dhunës mbi gratë. “Rreth 46 për qind e grave kanë raportuar se kanë përjetuar dhunë në familje të paktën një herë”.²¹

Kushtetuta e Kosovës pjesë përbërëse të saj ka edhe instrumente ndërkombëtare për çështjet gjinore dhe barazinë e gruas me burrin. Legjislacioni për gruan gjithashtu është mjaft i avancuar në Kosovë, por me gjithë përparimet që janë arritur në krahasim me të kaluarën jo të largët, zbatimi i normave kushtetuese dhe ligjore në këtë fushë, sikur edhe në shumë të tjera, ecën me hapat e breshkës, pa asnjë arsye madhore. Mbreti modern në demokraci është ligji, prandaj gjendja dhe perspektiva e një shoqërie varet sot ekskluzivisht nga zbatimi i tij. Në hulumtimin e Rrjetit të Grave etj., “Diskriminimi me bazë gjinore dhe punësimi në Ballkanin Perëndimor”, botim i dytë, 2022, Prishtinë, shkruan: “Në nënshkrimin e marrëveshjeve të stabilizim-asocimit me BE-në, secili vend i Ballkanit Perëndimor është zotuar të përafrojë legjislacionin e tij të brendshëm me *acquis* të BE-së, drejt anëtarësimit përfundimtar në BE. Megjithatë, siç dëshmojnë raportet vjetore të BE-së për shtetet, reformat e kërkuara

²¹ https://indep.info/wp-content/uploads/2019/06/INDEP_Grate-ne-vendimmarrje_SHQ.pdf

kanë qenë të ngadalta dhe jo të plota”.²²

Kosovën nuk duhet ta justifikojë fakti që nuk është e vetmja dembele në rajon karshi zbatimit të kriterëve integruese dhe reformave. Ajo duhet të ecë më shpejt se të tjerët, për të zënë hapin e humbur në robëri. Çlirimi i popujve liron energjitë e rrufeve, prandaj duhet shfrytëzuar. Gruaja është e diskriminuar edhe në tregun e punës. Në një hulumtim të Institutit për Politika Zhvillimore (INDEP), të publikuar në mars të vitit 2019, rezulton se “Gratë shënojnë grupin më të papunësuar në shoqëri, me vetëm 12.7 për qind të grave të punësuar, krahasuar me 46.6 për qind të burrave”.²³ Gjatë periudhës 2012-2018 dallimi midis të punësuarve burra dhe gra ishte shumë i madh. “Në numër absolut, në vitin 2018, të punësuarat ishin vetëm 73 508 gra në krahasim me 271 623 burra, që do të thotë se gratë përbënin vetëm 21.1 për qind të të punësuarve, normë kjo përgjysmë më e ulët se pjesëmarrja e tyre në numrin e përgjithshëm të popullsisë...”.²⁴

Kryeministri aktual Albin Kurti ka shkruar: “Mungesa e mundësive të punësimit është arsye e pabarazisë për të dy gjinitë, por diskriminimi që i bëhet padrejtësisht një gruaje vetëm përse ajo është grua është dy herë pabarazi për gratë”, për të vazhduar: “Rreth 80% të grave janë shpallur joaktive në tregun e punës, e vetëm 12.7% të grave janë të punësuarat. Shkalla e joaktivitetit është më e lartë te gratë e zonave rurale. Papunësia më e theksuar është te gratë, me rreth 40%. Shkalla më e theksuar e papunësisë është te grupmoshat 15-24-vjeçare, me 48.9%. Pra, të jesh një grua dhe e re është dyfish sfiduese për gratë në Kosovë, të jesh grua e re dhe të vish nga një zonë rurale është trefish e vështirë për ato gra”.²⁵ Si pasojë e mosndarjes korrekte të punëve në familje dhe mungesës së mbështetjes financiare, barra e fëmijëve bie kryesisht mbi gratë që ndikon në mundësinë e tyre për të qenë aktive në fuqinë punëtore ose për t’u angazhuar në aktivitete politike.²⁶ Lidhja e grave për kuzhine, kalamajve dhe punës prej

²² https://womensnetwork.org/wp-content/uploads/2022/05/Diskriminimi-me-baze-gjinore-dhe-punesimi-ne-Ballkanin-Perendimor_2022-1.pdf

²³ https://indep.info/wp-content/uploads/2019/06/INDEP_Grate-ne-vendimmarrje_SHQ.pdf

²⁴ <https://abgj.rksgov.net/assets/cms/uploads/files/Programi%20i%20Kosov%C3%ABs%20p%C3%ABr%20Barazi%20Gjinore%202020-2024%20-%20SHQIP%20-%20FINAL.pdf>

²⁵ <https://kgscenter.net/site/assets/files/1758/koha-per-grate-finale.pdf?fbclid=IwAR1DTSPpIcr024WdjepIhTTDZn4wymWY2umgPONPuhTLsNjvj5Kcunm5Crc>

²⁶ https://indep.info/wp-content/uploads/2019/06/INDEP_Grate-ne-vendimmarrje_SHQ.pdf

shërbëtoreje në familje, për të mos përmendur edhe kanunin, e pamundëson, ose e pengon ndjeshëm atë të jetë e angazhuar me tërë potencialin në jetën shoqërore, politike, ekonomike e kulturore. Sipas të dhënave të institucioneve përkatëse gjatë viteve 2014-2016, zbatimi i Ligjit për Barazi Gjinore (LBGJ) për përfaqësimin e grave në qeveri, në presidencë e në kuvend ishte i ulët. “... përqindja e përgjithshme e grave të punësuar në administratë publike në qeveri është 40.6% në 2016”).²⁷

Në hulumtimin e INDEP, publikuar në mars të vitit 2019 shkruan: “Raportet statistikore tregojnë se nga 11 392 punonjës në shërbimin civil në institucionet publike të nivelit qendror në vitin 2018, vetëm 4 934 kanë qenë gra, ose 43,3%. Në vitin 2017 përqindja e grave ishte 43%”.²⁸ Po kështu edhe në komuna përfaqësimi i grave në pozita të larta vendimmarrëse ishte nga 4-deri në 11.4 për qind, duke mos arritur kuotat e përcaktuara në LBGJ. Edhe në agjencitë e pavarura ky përfaqësim mezi arrinte 20 për qind”.²⁹

Qendra Kosovare për Studime Gjinore, në Raportin e saj të vitit 2019, “Kuota Gjinore në Bordet e Korporatave në Kosovë, ka gjetur se “Vetëm 15% e anëtarësisë së bordeve janë gra, përderisa pjesa tjetër është e plotësuar nga burrat. Gjithashtu, vetëm 12 gra janë pronare ose bashkëpronare të korporatave”.³⁰ *Koha Ditore* ndërkaq shkruan: “Rreth 85 për qind e anëtarëve të bordeve të ndërmarrjeve publike janë burra dhe 15 për qind gra. Në këtë pikë, sipas vlerësimit të GAP-it, është e rëndësishme që të gjejë zbatim Neni 34 i Ligjit për shoqëritë aksionare, i cili kërkon që 40 për qind e anëtarëve të bordit të drejtorëve të shoqërisë aksionare të jenë gra. Sipas këtij neni, kuota duhet të ngrihet në 50 për qind pas dy vjetëve të zbatimit të ligjit.”³¹ Në një hulumtim të Qendrës Kosovare për Studime Gjinore (QKSGJ, www.kgscenter.net), “Pjesëmarrja e Grave në Vendimmarrje në Kosovë”, shkruan: “Përfaqësimi i grave në vitin 2016 në qeveri si tërësi, d.m.th. ministritë dhe Zyrën e Kryeministrit është vetëm 40.6%.

²⁷ https://kgscenter.net/site/assets/files/1530/1_grate_ne_pozita_te_larta_vendimmarrese_ne_sektorin_public_dhe_parti_politike.pdf

²⁸ https://indep.info/wp-content/uploads/2019/06/INDEP_Grate-ne-vendimmarrije_SHOQ.pdf

²⁹ https://kgscenter.net/site/assets/files/1530/1_grate_ne_pozita_te_larta_vendimmarrese_ne_sektorin_public_dhe_parti_politike.pdf

³⁰ https://kgscenter.net/site/assets/files/1722/gender_quota_alb.pdf

³¹ <https://kgscenter.net/site/assets/files/1758/koha-per-grate-finale.pdf?fbclid=IwAR1DTSPpIcr024WdjepIhTTDZn4wymWY2umgPONPuhTLNjvi5Kcunm5Crc>

...Vetëm 5.2% të pozitive drejtuese në qeveri në vitin 2015 drejtoreshin nga gratë, përderisa në komuna kjo përqindje ishte 10.1% ... Gjithashtu, si në presidencë ashtu edhe në kuvend gratë janë të nënprëfaqësuar... Pjesëmarrja e grave në vendimmarrje në Kosovë, si në numër ashtu edhe ndikim aktual, është ballafaquar me shumë pengesa...”.³² “Në pozitat vendimmarrëse të qeverisë në ministrinë dhe agjencitë ekzekutive, gjithsej të punësuar në shërbimin civil në vitin 2018 ishin 1 421 prej të cilëve vetëm 28,7% ishin gra. Ndërsa, në pozitat e larta vendimmarrëse (pozitat e sekretarit të përhershëm, kryeshefi ekzekutiv dhe drejtori ekzekutiv) përfaqësimi i grave është shumë i ulët, në vitin 2018 (0.7%) dhe në vitin 2017 (0.4%)”.³³

Përfaqësimi i grave në pozita të larta vendimmarrëse në komuna ka shënuar rritje, por jo të mjaftueshme. “Raportet sugjerojnë se numri i përgjithshëm i përfaqësimeve të grave në pozita të larta vendimmarrëse në komuna në vitin 2014 ishte 4.4%, në vitin 2015, 10.1% dhe 11.4% në vitin 2016. Në përgjithësi, gratë vazhdojnë të mbeten nën pragun e 50% të përfaqësimit të kuotave dhe proceseve vendimmarrëse në nivelin lokal gjithashtu”.³⁴ Në një raport të Institutit për Politika Zhvillimore (INDEP-it) thuhet “Gratë janë kryesisht të përfaqësuar në debate për çështjet e grave, por jo për vendime të mëdha për shtetin, institucionet etj.”.³⁵ Udhëheqja e partive politike gjithashtu dominohet nga burrat. “Nga 56 partitë politike të regjistruara në Kosovë, vetëm 3 janë të udhëhequra nga gratë”.³⁶ Gratë kandidate në zgjedhje diskriminohen veç tjerash edhe në hapësirën që u jepet nga mediat, duke favorizuar burrat.³⁷ Interesant është edhe një fakt i dalë nga hulumtimet, ai i përfshirjes të të rinjve në politikë: vetëm 18% e të rinjve e të rejave janë shumë të interesuar në çështjet politike edhe pse përbëjnë rreth 50% të të gjithë popullsisë.³⁸

³² https://www.kgscenter.net/site/assets/files/1458/3_pjesemarrja_e_grave_ne_vendimmarrje_ne_kosove.pdf.

³³ https://indep.info/wp-content/uploads/2019/06/INDEP_Grate-ne-vendimmarrje_SHQ.pdf

³⁴ Po aty.

³⁵ Po aty.

³⁶ Po aty.

³⁷ https://kgscenter.net/site/assets/files/1664/grate_ne_politike_dhe_qeverisje-perceptimet_e_te_rinjve_1.pdf

³⁸ https://indep.info/wp-content/uploads/2019/06/INDEP_Grate-ne-vendimmarrje_SHQ.pdf

Roli i gruas për shtetndërtimin në Kosovën e re

Pas çlirimit më 1999 gruaja në Kosovë ka shënuar përparim të dukshëm në emancipimin e saj, por jo pa sfida. Tendenca për ta mbajtur të mbërthyer gruan në vargonjtë e koncepteve anakronike dëmton rënd jo vetëm gratë, por edhe burrat, dëmton demokratizimin dhe zhvillimin e Kosovës. Procesi i emancipimit dhe i barazisë së gruas me burrin nuk duhet të devijohet as të mbetet në gjysmë të rrugës, por të vazhdojë duke lënë pas zakonet prapanike të mykura, obskurantizmin, mbylljen e nënshtrimit ndaj ndikimit e presionit. Gruaja duhet t'i mbrojtë jo vetëm të drejtat e saj legjitime, por edhe identitetin e vet shqiptar, pavarësinë, dinjitetin, krenarinë tradicionale dhe kulturën e jetën moderne. Shtylla kurrizore e barazisë së gruas me burrin është pavarësia e saj ekonomike. Në qoftë se ajo privohet nga trashëgimia e pronës së prindërve ku është rritur, në qoftë se ajo nuk gëzon asnjë të drejtë prone aty ku është martuar dhe nëse i ndalohej edhe puna me pagë, ajo do të jetë e detyruar ta durojë shtypjen në familje, jo vetëm për shkak të fëmijëve të saj, por edhe për veten, sepse nuk ka pavarësi ekonomike dhe mjete për t'u vetëmbajtur. Ajo bën punë dërmuese në familje, por meqë është pa pagesë, nuk çmohet as llogaritet ky kontribut i saj. Janë bërë përparime të mëdha edhe për fuqizimin e rolit të gruas në shoqëri.

Vajzat dhe gratë shqiptare i gjen sot në Shqipëri, Kosovë e trevat tjera etnike në shkollë e universitete kombëtare e të huaja; i gjen në pozita udhëheqëse e vendimmarrëse, në administratë e media, në organet e larta shtetërore e lokale dhe në shoqërinë civile; i gjen në misionin edukues që nga çerdhet dhe deri në universitet, pastaj si police e ushtarake, madje deri në gradën e gjeneralit dhe jo vetëm në ushtritë kombëtare, por edhe të vendeve tjera; i gjen si poetesha e prozatore, shkencëtare e doktoresha, politikane e diplomate, këngëtare e artiste, sportiste e misionare, menaxhere e biznesmene të suksesshme. Shumë nga këto vajza e gra, me aftësitë e dijet, guximin e vendosmërinë, talentin e përkushtimin, fitoret e rezultatet që kanë arritur në karrierën e tyre, janë krenaria e kombit që përfaqësojnë. Kuota prej 30 për qind e përfaqësimit të gruas në institucione ka rezultuar me ndryshimin e raportit gjinor në Kosovë, por kjo kuotë duhet të shkojë në 50 për qind, në proporcion me strukturën e popullsisë dhe në pajtim me ligjin. Ka një konflikt midis dy ligjeve sa u përket grave në Kosovë; Ligjit për Barazi Gjinore dhe Ligjit për Zgjedhjet e Përgjithshme. Derisa i pari përcakton kuotën 50

% të përfaqësimit të grave, i dyti përcakton që 30% e kandidatëve në listën zgjedhore të partive politike duhet të jenë gra.³⁹ “Në fakt, kuota prej 30 për qind është tejet e vjetruar dhe e pamjaftueshme. Nga minimumi 30 për qind ajo është bërë maksimumi 30 për qind”.⁴⁰ Njëra ndër sfidat më të mëdha të grave politikane në Kosovë është krijimi i raporteve të nevojshme të komunikimit me votuesit që bëhet kryesisht nëpërmjet të mediave dhe takimeve me publikun. I një rëndësie të veçantë është edhe buxhetimi i fushatave zgjedhore të grave kandidate. Burrat janë më të favorizuar, sepse nuk kanë obligime në familje si gratë, por edhe me gjendjen ekonomike të tyre.

Gratë në institucionet e Kosovës kanë angazhim shtetformues që nga fusha e edukimit, arsimimit, mbrojtjes e sigurisë dhe deri në përfaqësimin dinjitoz në organet më të larta të shtetit. Marijana Grandits te *Koha Ditore* ka shkruar: “Në vitin 2011, Kosova zgjodhi për herë të parë një grua presidente të shtetit, kurse në zgjedhjet komunale të 2013-ës, për herë të parë zgjodhi një grua kryetare të komunës. Në 2019-ën, gjatë zgjedhjeve të përgjithshme, për herë të parë një grua garoi për pozitën kryeministore dhe mori pothuajse 25% të votave”.⁴¹ Aktualisht, përsëri një grua është presidente e Kosovës, kurse përfaqësimi i gruas në qeveri dhe kuvend është përmirësuar dukshëm. “Partia me përfaqësim më të mirë në strukturat e brendshme të saj është VV-ja me 26% gra anëtare në kryesinë e saj, pasuar me 19% gra anëtare në kryesinë e AAK-së si dhe 17% gra anëtare në kryesinë e LDK-së”.⁴² Nga hulumtimi i Agjencisë për Barazi Gjimore rezulton që “Gratë e punësuar në sektorin publik kanë nivel më të lartë të arsimimit në krahasim me ato në sektorin privat... Gratë në sektorin privat janë më të interesuara për të marrë pozita vendimmarrëse krahasuar me ato të sektorit publik...”.⁴³

³⁹ Po aty.

⁴⁰ <https://kgscenter.net/site/assets/files/1758/koha-per-grate-finale.pdf?fbclid=IwAR1DTSPpIcr024WdjepIhTTDZn4wymWY2umgPONPuhTLNjvi5Kcunm5Crc>

⁴¹ <https://kgscenter.net/site/assets/files/1758/koha-per-grate-finale.pdf?fbclid=IwAR1DTSPpIcr024WdjepIhTTDZn4wymWY2umgPONPuhTLNjvi5Kcunm5Crc>

⁴² https://kgscenter.net/site/assets/files/1530/1_grate_ne_pozita_te_larta_vendimmarrese_ne_sektorin_public_dhe_parti_politike.pdf

⁴³ <https://abgj.rks-gov.net/assets/cms/uploads/files/Hulumtimi%20Vendimmarja%20e%20Grave%20n%C3%AB%20Sektorin%20Publik%20dhe%20Privat%20n%C3%AB%20Kosov%C3%AB.pdf>

Në pozitat e larta vendimmarrëse me drejtoritë komunale, përfaqësimi i grave është rritur gjatë viteve. Tri komuna të Kosovës dallohen si histori suksesi për barazinë e grave në pozita të larta vendimmarrëse. Komunitet: e Klllokotit, Kamenicës dhe Drenasit kanë krijuar drejtori të barabarta gjinore. Konkurrenca midis grave në vendimmarrje dhe brenda strukturave politike është shumë e kufizuar, prandaj shpesh ndikon në çështjet e cilësisë dhe profesionalizmit për vendime të caktuara vendimmarrëse. Kjo kryesisht për shkak të interesit të lidhshëm politik për të favorizuar gratë që janë më lehtë të menaxhueshme, në vend të grave që sjellin udhëheqësi të fortë dhe profesionale.⁴⁴ “Pengesat më të mëdha për gratë në vendimmarrje janë mentaliteti, paragjykimet dhe analfabetizmi. Grave u mungon përvoja ngaqë nga mosha e vogël ato priten të luajnë role pasive në familje por edhe në shoqëri në dallim prej burrave”.⁴⁵

Agjencia për Barazi Gjinore ka gjetur gjithashtu se “... pjesëmarrja e grave në ministri ka një rritje të vazhdueshme ndër vite. Në vitin 2022, sipas Ministrisë së Punëve të Brendshme dhe Administratës Publike, në Kosovë punësimi i gjinisë femërore në institucionet publike që paguhen nga buxheti i Republikës së Kosovës është 44.5 për qind krahasuar me vitin 2017 që ishte 40.6 për qind. Mirëpo, rritja e numrit të përfaqësimit të grave në përgjithësi në administratën publike nuk është reflektuar edhe në përfaqësimin e grave në pozitat vendimmarrëse në nivelin qendror. Kështu, në vitin 2022 sipas Ministrisë së Punëve të Brendshme dhe Administratës Publike, pozitat drejtuese dhe të larta në nivel ekzekutiv të mbuluara nga gratë në nivel të sekretares së përgjithshme është vetëm një grua, me vendim dhe dy gra të tjera si ushtruese detyre, nga ana tjetër në agjencitë e pavarura dy gra janë në pozitën e kryeshefes ekzekutive dhe një ushtruese detyre”.⁴⁶ Gratë në shumë raste hezitojnë të aplikojnë për pozita vendimmarrëse në sektorin publik, sepse nuk inkurajohen as mbështeten, nuk trajnohen në fushën e menaxhimit e

⁴⁴ https://indep.info/wp-content/uploads/2019/06/INDEP_Grate-ne-vendimmarrje_SHQ.pdf

⁴⁵ <http://www.ponder-ks.org/sq/2021/10/05/shqip-pjesemarrja-e-grave-ne-vendimmarrje-ne-kosove/>

⁴⁶ <https://abgi.rks-gov.net/assets/cms/uploads/files/Hulumtimi%20Vendimmarrja%20e%20Grave%20n%C3%AB%20Sektorin%20Publik%20dhe%20Privat%20n%C3%AB%20Kosov%C3%AB.pdf>

leadershipit dhe nuk promovohen. Veç këtyre, ato kanë ngarkesën e obligimeve familjare, por edhe ndiejnë se nuk do të përzgjidhen etj.⁴⁷

Perspektiva e gruas në Kosovë

Mbretëresha Teutë, mbase është e para ilire që theu tabutë për gruan, duke qenë udhëheqëse dhe grua me leadership të theksuar. Gruaja shqiptare me veprimtarinë dhe luftën çlirimtare, me sakrificat e saj për familjen e shoqërinë, i ka siguruar vetes, jo vetëm barazinë e plotë, por edhe vendin e nderit në shoqërinë shqiptare. Shoqëria e sotme e Kosovës, sidomos të rinjtë, duhet të ndërgjegjësohen për të drejtat e gruas, që të ndërtohet shteti modern demokratik dhe të zhvillohet vendi, sepse është në dobi të burrave dhe grave njëkohësisht. Nuk mund të quhet e emancipuar një shoqëri, në qoftë se nuk është e emancipuar gjysma e saj, gjinia femërore. Gruaja qytetare e barabartë në shoqëri është çelësi dhe kushti i zhvillimit në shoqëritë moderne. Le të ndalojmë pak këtu si digresion, te një figurë ndër më përfaqësueset e mendimit e të veprimit patriotik çlirimtar shqiptar, te rilindësi i shquar, patrioti e revolucionari, mendimtari e enciklopedisti, publicisti e edukatori, letrari e linguisti i madh Sami Frashëri,⁴⁸ për t'iu referuar vetëm dy veprave të tij, ku gjejmë pikëpamjet për gruan: “Gratë” dhe “Fjalë të urta”.⁴⁹

Në librin “Gratë”, të shkruar turqisht në vitin 1879 dhe i përkthyer në shqip nga Hamdi Bushati, botues Logos-A, Shkup, Prishtinë, Tiranë, Sami Frashëri shkruan midis tjerash: “Gruaja është themeli i shoqërisë njerëzore”; “Përparimi i shoqërisë njerëzore varet nga edukata e grave”; “Nëse gratë dëshirojnë të fitojnë të drejtat e tyre, nuk duhet ta vështrojnë veten si stoli a zbukurim të meshkujve, por duhet të përpiqen të mbeten të lira siç janë burrat...”; “Gruaja së cilës i janë grabitur të drejtat, është në gjendje rob dhe as detyrat nuk mund t’i kryejë” etj. Kurse nga “Fjalë të urta”, veçojmë: “Detyra e burrit ndaj gruas është ta dojë dhe ta mbrojë atë, ai që kërkon të bëhet sundues i gruas, del nga të qenët burrë i saj” etj. Pjesëmarrja e gruas në jetën shoqërore, institucionale, politike, ekonomike, kulturore etj.,

⁴⁷ <https://abgj.rks-gov.net/assets/cms/uploads/files/Hulumtimi%20Vendimarrja%20e%20Grave%20n%C3%AB%20Sektorin%20Publik%20dhe%20Privat%20n%C3%AB%20Kosov%C3%AB.pdf>

⁴⁸ Zija Xholi, *Sami Frashëri, Monografi*, Rilindja, Prishtinë 1978.

⁴⁹ Sami Frashëri, *Vepra 3 Fjalë të urta*, Rilindja, Prishtinë 1978.

sa për të respektuar kuotat e detyrueshme nuk është e mjaftueshme, nëse nuk mbajnë edhe pozita të larta dhe drejtuese e vendimmarrëse në nivel qendror e lokal baras me burrat. Madje edhe kuotat nuk duhet të jenë sa për t'u përmbushur, sepse rëndësi ka cilësia më shumë se numrat. Është inkurajues fakti që një pjesë e konsiderueshme e grave dhe vajzave nuk kanë nevojë për favorizimin e kuotës, sepse i fitojnë vetë votat e duhura. Megjithatë, përqindja e ulët e pjesëmarrjes së gruas në vendimmarrje, politikëbërje dhe përfaqësim duhet ndryshuar për të mirë dhe në përputhje me Kushtetutën e Republikës së Kosovës.

Proceset integruese europiane dhe euroatlantike do ta përshpejtojnë arritjen e nivelit perëndimor demokratik të barazisë gjinore. Fakti që inkurajon më shumë gruan për pozitën e saj në shoqëri është angazhimi ekonomik i gruas, duke qenë jo vetëm biznesmene, por edhe drejtuese e pronare e veprimtarive biznesore. Raporti i Objektivave të Zhvillimit të Mijëvjeçarit të Kombeve të Bashkuara thotë se qëllimi i tyre është të “arrijnë barazinë gjinore dhe fuqizimin e grave”. Në të kaluarën, por sidomos në kohën e re të emancipimit dhe ngritjes intelektuale, gratë shqiptare janë shquar në të gjitha fushat e jetës shoqërore.

Kontributi i gruas shqiptare për kohezionin, harmoninë dhe kultivimin e familjes, kësaj vlere themeltare të kombit shqiptar, ka qenë dhe mbetet i pazëvendësueshëm. Kontributi i saj ka lënë gjurmë si në luftë dhe në paqe. Në kontekstin aktual historik gruaja shqiptare në Kosovë është aktive në proceset shtetndërtuese, zhvillimore dhe demokratike e emancipuese. Ajo përbën sot shtyllën vertebrore sidomos të edukimit dhe të arsimit të brezit të fëmijëve dhe të rinisë sonë. Zhvillimi demokratik i një vendi varet nga kushti bazë i barazisë gjinore. Diskriminimi i gruas dhe mohimi i të drejtave legjitime të saj privon gjysmën e popullsisë nga përfitimi i të arriturave të shoqërisë në të gjitha fushat e jetës dhe dëmton zhvillimin ekonomik, sepse nuk mund të shfrytëzohet gjithë potenciali intelektual e profesional i popullsisë. Burrat mohues të barazisë gjinore, nuk dëmtojnë vetëm interesat jetike të grave, por edhe të vetat e të shtetit të përbashkët. “Margjinalizimi, apo pengimi i grave që të jenë pjesë e veprimtarive të përbashkëta shoqërore, është jo vetëm shkelje e të drejtës universale ndaj personit femër, por edhe pengesë e zhvillimit dhe përparimit shoqëror,⁵⁰ - ka shkruar poetesha Elife Luzha. Të drejtat e barabarta

⁵⁰ <https://www.radiokosovaelire.com/elife-luzha-grate-shkrimtare/>

për gratë në martesë, shkurorëzim, në pronësinë e trashëguar si dhe ndarja e punëve në familje midis gruas dhe burrit, janë gjithashtu thelbësore për barazinë gjinore.

Pabarazia gjinore e shoqërisë sonë përçon mesazhin e keq e dëmtues në botën demokratike, si një shoqëri e konservuar me zakone prapanike, por edhe bëhet pengesë serioze e aspirimit kombëtar për integritime euroatlantike. Sa më shumë të drejta për gruan, aq më shumë dhe më mirë shfrytëzohet potenciali i madh i gruas për shtetndërtim dhe prosperitet të përgjithshëm. “Barazia gjinore dhe pjesëmarrja e barabartë mes dy gjinive në vendimmarrje janë elemente kyçe për zhvillimin e vendit dhe demokratizimin e tij apo asaj prandaj edhe duhet të trajtohet me rëndësinë që ka”.⁵¹ Kryeministri i Republikës së Kosovës Albin Kurti, te *Koha Ditore* ka premtuar: “Nuk mund të tolerojmë më që kur një grua përjeton dhunë, institucionet të heshtin dhe mos ta përfillin thirrjen për të drejtën e saj për siguri dhe mbrojtje”.⁵²

Në një publikim të Rrjetit të Grave, thuhet gjithashtu: “Barazia gjinore, duke përfshirë mundësitë e barabarta, trajtimin e barabartë dhe pagën e barabartë për punë të barabartë, janë disa nga parimet themelore të BE-së”.⁵³ Ndërkaq Agjencia për Barazi Gjinore, duke trajtuar pjesëmarrjen e gruas në vendimmarrje, shkruan: “Përfshirja e grave në pozita vendimmarrëse paraqet një nga sfidat, pasi që ende ekzistojnë perceptime dhe barriera të ndryshme qoftë ato legale apo socio-kulturore. Numri i grave në pozita vendimmarrëse në sektorin publik dhe privat, edhe pse gjatë viteve të fundit është përmirësuar, numri i tyre është ende i vogël”.⁵⁴ Po ashtu Agjencia për Barazi Gjinore - Zyra e Kryeministrit, në qershor të vitit 2020 ka publikuar dokumentin shumë të rëndësishëm, Programin e Kosovës për Barazi Gjinore 2020-2024. Në të thuhet: “Program i Kosovës për Barazi

⁵¹<http://www.ponder-ks.org/sq/2021/10/05/shqip-pjesemarrja-e-grave-ne-vendimmarrje-ne-kosove/>

⁵²<https://kgscenter.net/site/assets/files/1758/koha-per-grate-finale.pdf?fbclid=IwAR1DTSPpIcr024WdjepIhTTDZn4wymWY2umgPONPuhTLsNjvj5Kcunm5Crc>

⁵³https://womensnetwork.org/wp-content/uploads/2022/05/Diskriminimi-me-baze-gjinore-dhe-punesimi-ne-Balkanin-Perendimor_2022-1.pdf

⁵⁴<https://abgj.rks-gov.net/assets/cms/uploads/files/Hulumtimi%20Vendimmarrja%20e%20Grave%20n%C3%AB%20Sektorin%20Publik%20dhe%20Privat%20n%C3%AB%20Kosov%20n%C3%AB.pdf>

Gjinore synon të sigurojë që barazia gjinore është në qendër të proceseve transformuese në Kosovë, në kuadër të të gjitha strukturave, institucioneve, politikave, procedurave, praktikave dhe programeve të qeverisë, agjencive, shoqërisë civile, sektorit privat dhe komunitetit të donatorëve... Programi është i organizuar në 3 shtylla strategjike Fuqizimi Ekonomik dhe Mirëqenia Sociale; Zhvillimi Njerëzor, Rolet dhe Marrëdhëniet Gjinore; dhe, të Drejtat e Grave, Qasja në Drejtësi dhe Siguria”.⁵⁵

Në plan ndërkombëtar janë miratuar disa instrumente të mbrojtjes së të drejtave të gruas dhe barazisë së saj në shoqëri, por varësisht nga niveli demokratik i vendeve, ato zbatohen kënaqshëm, pjesërisht, apo nuk përfillen fare. Gruaja në Kosovë i ka kontribuar emancipimit, përparimit, zhvillimit dhe lirisë së shoqërisë sonë, prandaj gëzon respektin kombëtar dhe duhet të zë vendin e saj meritore në shoqëri. Kosova ka sot shumë gra të zonjat, me vlera të larta politike, morale dhe intelektuale, prandaj duhet zgjedhur sipas kriterëve e meritave përfaqësuese të denja të tyre dhe të shoqërisë në përgjithësi. Përfaqësimi i gruas rrit pozitën e saj në shoqëri, por edhe emancipimin e saj e të shoqërisë. Vajzat dhe gratë duhet motivuar për pjesëmarrje në jetën shoqërore, politike e ekonomike etj., duke u krijuar edhe kushtet për veprimtaritë e tyre në dobi të kombit e të atdheut. Gruas shqiptare aq të drejta sa ka, nuk ia ka falur askush, ajo me jetën dhe veprimtarinë e luftën e saj, vetë i ka fituar meritueshëm.

Nuk ka askush të drejtë ta privojë atë nga veprimtaria dhe lufta në të drejtën e saj. Hyrja aktive e gruas në politikë e bën vetë këtë veprimtari më njerëzore, më të kulturuar dhe më të pastër e të pakorruptuar. Gruaja është trajtuar dhe vazhdon në njëfarë dore të trajtohet ende si qytetare e rendit të dytë. Në shoqëritë në tranzicion të gjatë dhe të vështirë, transformimi dhe demokratizimi zhvillohen me sfida deri në konsolidim të plotë të tyre. Për më tepër, nëse klasa politike e tyre nuk është në nivelin e përgjegjësisë, qytetarët humbin shpresën për perspektivën në mirëqenie dhe barazi, dëshpërohen dhe zhgënjehen, duke u bërë të paparashikueshëm. Është e çuditshme për mendjen normale, e papranueshme në jetën moderne dhe e dëmshme në kuptimin moral e ligjor tek sheh dominimin mashkullor ndaj gjinisë

⁵⁵ <https://abgj.rks-gov.net/assets/cms/uploads/files/Programi%20i%20Kosov%C3%ABs%20p%C3%ABr%20Barazi%20Gjinore%202020-2024%20-%20SHQIP%20-%20FINAL.pdf>

femërore, trajtimin e gruas me standardet orientale të para dy shekujve, tek dëgjon çdo ditë ushtrimin e dhunës mbi gratë në familje, trajtimin mizor të burrave ndaj grave të tyre, duke shfrytëzuar kodet e vjetra patriarkale, epërsinë fizike dhe ndjenjat fisnike të nënës për fëmijët dhe familjen. Njeriu pyet veten, mos shoqëria e tillë karakterizohet si maskiliste dhe barbare për gjysmën e saj.

Gruaja bullizohet, keqtrajtohet e robërohet në shoqërinë tonë të lirë dhe demokratike. Institucionet e drejtësisë nuk përdorin tërë fuqinë e ligjit, burrat heshtin (në protesta kundër pabarazisë gjinore dalin vetëm gratë) dhe paradoksalisht në raste nuk janë solidare me viktimën vajzë, grua, motër e nënë, as vetë gratë. Zonja Olbrajt thoshte: “Në ferr ka një vend të veçantë për gratë që nuk ndihmojnë njëra-tjetrën”. Kurse Kristian de Pizan, ndër pionierët e çështjes së barazisë gjinore ka thënë: “Shtypja e grave është paragjykim irracional në shoqëri”. Sidoqoftë, baza ligjore, zbatimi i saj rigoroz, ndërgjegjësimi qytetar për barazinë gjinore dhe proceset integruese euroatlantike do të çojnë sigurt drejt një shoqërie demokratike, humane dhe në barazi të plotë midis burrit dhe gruas, si kusht *sine qua non* për zhvillimin e gjithmbarshëm dhe mirëqenie. Kosova është në rrugë të mbarë drejt këtij objekti historik të saj.